

The Activities of Iranian Left-Wing Students Against Pahlavi II (1961-1979)

Elham Omidifard¹, Mohammad Bakhtiari², Hojat Fallah Totkar³

¹ PhD Student in the History of Iran after Islam, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran. Email: eomidifard99@yahoo.com

² Corresponding author: Associate Professor, Department of History, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran. Email: bakhtiari@hum.ikiu.ac.ir

³ Associate Professor, Department of History, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran. Email: fallah@hum.ikiu.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received:
24 February 2025
Revised version
received:
17 July 2025
Accepted:
12 August 2025
Available online:
22 December 2025

Keywords:
Collective identity,
student movements,
leftism,
Tudeh Party,
United States,
Iranian student
organizations,
Marxism

ABSTRACT

Objective:

With the expansion of cultural relations between Iran and the United States during the reign of Mohammad Reza Pahlavi and the increasing number of Iranian students during the 1960 and 1970s, migrating abroad, a new foundation emerged for the formation and redefinition of a collective student identity. By the early 1960s, Iranian student groups in the United States and Western Europe, influenced by various ideologies like the National Front, the Tudeh Party and Islamic Currents, began to organize protest activities against the Pahlavi government. The Tudeh Party and, in particular, leftist discourse played a prominent role in shaping these groups' identities. Following internal splits within the Tudeh Party in the 1960s, newly emerged Marxist-Maoist and Trotskyist currents became major actors. Despite the rivalries and differences that arose between them, initiating effective protest activities. This study, drawing on the theory of New Social Movements, seeks to analyze the process by which Iranian students in America gravitated toward leftist currents, the manner in which their collective identity took shape, and the forms of their resistance against the structures of power. The findings indicate that the collective identity of leftist students, shaped through organizational networks and radical ideologies, led to the organization of protest activities against the Pahlavi regime.

*Cite this article: Omidifard, Elham; Bakhtiari, Mohammad; Fallah Totkar, Hojat "The Activities of Iranian Left-Wing Students Against Pahlavi II (1961-1979)", *Fasl-nāmeḥ-ye siyāsat (Politics Quarterly)* 55, (4): 925-948, DOI: <https://doi.org/10.22059/JPQ.2025.390985.1008305>

Introduction

The dispatch of Iranian students to Western academic centers during the Qajar era, followed by the expansion of higher education institutions under the Pahlavis, led to the emergence of a new, educated social force within Iranian society. In the period after September 1941, and particularly following the formation of the Tudeh Party in October of that year, this educated group found a suitable platform for organized political activism. However, a series of government crackdowns—triggered by events such as the unsuccessful assassination attempt on the Shah and culminating in the coup of August 19, 1953—forced the party's leaders and activists into exile and underground operations. Despite their emigration, they persisted in their efforts to exert influence over Iranian students abroad, particularly in Europe and America.

During the 1960s, a wave of dissatisfaction with the Tudeh Party's traditional leadership spurred the formation of new student groups and networks, most notably Maoist and Trotskyist factions. The expansion of cultural ties between Iran and the United States in the second Pahlavi era further facilitated the development of these student networks and, by extension, their anti-establishment activities.

Research Methodology

This research employs the theory of new social movements to analyze the formation and development of the Iranian student left movement in the United States. With a specific focus on the components of collective identity, social networks, ideology, political opportunity structure, and the characteristics of students' migratory life, the study aims to provide a detailed examination of this movement. It utilizes a descriptive-analytical method, drawing on documentary evidence, archival materials, and oral history to analyze the movement's principal components.

Discussion and Conclusion

From the end of World War II until the late 1950s, the majority of Iranian students sent abroad—particularly to the United States and Europe—were typically either scholarship recipients or under the supervision of Iranian embassies. The formation of scattered student circles and associations was primarily motivated by a sense of Iranian identity in their host countries. The Iranian government's support for organizing these associations was aimed mainly at political control and guidance. Accordingly, the first comprehensive organization for Iranian students in the U.S. was established in 1952 through an initiative by the Iranian Embassy in cooperation with the Middle East Friends Association in Madison, Wisconsin. Financial support for these students from the embassy and the association was contingent on their non-participation in political affairs. However, by the end of the 1950s, the opening of the political atmosphere within Iran paved the way for critical students to engage in political critique and action. The result of this activism was that students wrested control of the Organization of Iranian Students in the U.S. from the Iranian Embassy, securing its independence.

During this period, responding to both internal developments and the perceived stagnation of the Tudeh Party, the “Organization of Communist Revolutionaries” was founded around 1969–70 in Berkeley, California. A few years later, internal developments prompted the organization to change its name to the “Union of Iranian Communists.”

Simultaneously, at the height of Maoism's influence, the leftist student movement also witnessed the emergence of Trotskyist tendencies. The rise of this orientation was fueled by a combination of internal factors—such as frustration with the Tudeh Party's leadership and its conservative policies—and external factors, including indirect U.S. support for weakening the pro-Soviet line of Marxism. Both the Union of Iranian Communists and the emerging Iranian Trotskyist circles shared a common goal: to raise political awareness among students with the ultimate aim of sparking a workers' revolution in Iran.

Like other student groups, the Union of Iranian Communists and Iranian Trotskyist students employed a variety of tactics in their struggle against the Pahlavi regime. Their most important activities included publishing ideological journals and pamphlets, organizing protests during the Shah's or his family members' visits to the U.S., and exposing the regime's dependency on imperialism and its role as a regional gendarme. They also held exposé-style seminars on state-sponsored assassination policies and repression, voiced support for political prisoners, and expressed solidarity with international liberation movements, such as those in Palestine and Dhofar.

The failure of opposition movements against the Pahlavi regime between 1960 and 1963, coupled with the perceived ineffectiveness of peaceful political activism, led many Iranian youth and students to lose trust in traditional parties and their cautious leadership. Inspired by the success of radical movements—such as the Cuban Revolution and Algeria's independence struggle—they sought new, more militant paths of activism. This shift was further accelerated by the ideological rift between the Soviet Union and China, which deepened the younger generation's break from traditional party structures and contributed significantly to the rise of Maoist tendencies.

Following internal splits within the Tudeh Party, two student-led movements in Europe—the “Revolutionary Organization of the Tudeh Party” and, later, the “Toofan Organization”—declared independence. These new ideological currents also gained considerable influence among leftist Iranian students in the United States.

Following the exile of its leaders and members after the coup of August 19, 1953, a key strategy of the Tudeh Party was to attract young student forces abroad. This involved organizing a “Western Branch” specifically to engage with Iranian students residing in the United States. The party sought to gain influence through various means, including networking via journal publications, establishing personal connections, and even addressing students' financial problems. The establishment of the “Confederation of Iranian Students in America,” which was affiliated with the Tudeh Party, solidified its influence among a minority of students.

However, from the 1960s onwards, as more radical approaches gained traction among the student body, the influence of the Tudeh Party declined. Students increasingly gravitated toward emerging ideologies, particularly Maoism.

فعالیت‌های دانشجویان چپ‌گرای ایرانی مقیم آمریکا بر ضد پهلوی دوم (۱۳۴۰ تا ۱۳۵۷)

الهام امیدی فرد^۱، محمد بختیاری^۲، حجت فلاح توتکار^۳

^۱ دانشجوی دکتری انقلاب اسلامی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران.
رایانامه: eomidifard99@yahoo.com

^۲ نویسنده مسئول: دانشیار گروه تاریخ، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران.
رایانامه: bakhtiari@hum.ikiu.ac.ir

^۳ دانشیار گروه تاریخ، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران. رایانامه: fallah@hum.ikiu.ac.ir

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله:

پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۳/۱۲/۰۶

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۴/۰۴/۲۶

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۴/۰۵/۲۱

تاریخ انتشار:

۱۴۰۴/۱۰/۰۱

کلیدواژه‌ها:

آمریکا،

چپ‌گرایی،

حزب توده،

سازمان‌های دانشجوی

ایرانی،

مارکسیسم،

هویت جمعی

با گسترش مناسبات فرهنگی میان ایران و آمریکا در دوره پهلوی دوم و افزایش شمار دانشجویان ایرانی در آمریکا در دهه‌های ۴۰ و ۵۰ شمسی، بستری نوین برای شکل‌گیری و بازتعریف هویت جمعی دانشجویی به‌وجود آمد. در آستانه دهه چهل، گروه‌های دانشجویی ایرانی در آمریکا و اروپای غربی، تحت تأثیر ایدئولوژی‌های گوناگون نظیر ناسیونالیسم، مارکسیست و اسلام‌گرایی، به سازماندهی برنامه‌های اعتراضی علیه حکومت پهلوی دوم پرداختند. حزب توده و گفتمان چپ با نفوذ در میان دانشجویان ایرانی در آمریکا، در ساخت هویت این گروه‌ها نقشی بارز داشت. پس از انشعابات داخلی حزب توده در دهه چهل، جریان‌های نوظهور مارکسیستی-مائویستی و تروتسکیستی به‌عنوان بازیگران عمده، با وجود رقابت‌ها و اختلاف‌هایی که بین آنها شکل گرفت، فعالیت‌ها و اقدامات اعتراضی مؤثری را رقم زدند. این پژوهش می‌کوشد با تکیه بر نظریه جنبش‌های اجتماعی جدید، به واکاوی روند گرایش دانشجویان ایرانی مقیم آمریکا به سمت جریان چپ، چگونگی شکل‌گیری هویت جمعی آنان و اشکال مقاومت و فعالیت‌های آنها در برابر ساختار قدرت بپردازد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که هویت جمعی دانشجویان چپ‌گرا، با بهره‌گیری از شبکه‌های سازمانی و اتکا به ایدئولوژی‌های رادیکال نظیر مارکسیستی-مائویستی و تروتسکیستی، شکل گرفت و به سازماندهی فعالیت‌های اعتراضی زیادی علیه رژیم پهلوی دوم انجامید.

* **استناد:** امیدی‌فرد، الهام؛ بختیاری، محمد؛ فلاح توتکار، حجت (۱۴۰۴). فعالیت‌های دانشجویان چپ‌گرای ایرانی مقیم آمریکا بر ضد پهلوی دوم (۱۳۴۰ تا ۱۳۵۷)، *فصلنامه سیاست*، ۵۵ (۴)، ۹۴۸-۹۲۵.
<http://doi.org/10.22059/JPQ.2025.390985.1008305>

۱. مقدمه

از آغاز اعزام دانشجویان ایرانی به مراکز علمی مغرب‌زمین از عصر قاجار و سپس با توسعه مؤسسات آموزش عالی در دوره پهلوی، نیرویی اجتماعی و نوین در بطن جامعه ایرانی پدید آمد که همواره نقش‌آفرین تحولات سیاسی و فرهنگی معاصر بوده است. این نیروی فرهنگی و تحصیل‌کرده، به‌ویژه پس از شهریور ۱۳۲۰ و در شرایط گشایش فضای سیاسی، به بازیگری فعال در عرصه حرکت‌های اجتماعی بدل شد و حضورش در رخدادهایی چون نهضت ملی شدن نفت چشمگیر بود.

پیدایش حزب توده در مهر ۱۳۲۰ و سازماندهی کنش‌های اعتراضی، بستر مناسبی برای ایفای نقش جنبشی دانشجویان فراهم کرد، هرچند سرکوب‌های پیاپی از جمله ماجرای ناموفق ترور شاه و پس از آن کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲، رهبران و فعالان حزب را به عرصه مهاجرت و فعالیت زیرزمینی سوق داد.

در این میان، راهبرد نفوذ و سازماندهی نیروهای جوان از رهگذر نفوذ در میان دانشجویان، متأثر از راهبرد کلان احزاب مارکسیستی جهانی، زمینه‌ساز گسترش ایدئولوژی‌های چپ در میان جمعیت دانشجویان ایرانی در آمریکا شد. دهه چهل، موج نارضایتی از رهبری سنتی حزب توده را رقم زد و با پیدایش گروه‌ها و شبکه‌های دانشجویی نوظهور، به‌خصوص مائویست‌ها و تروتسکیست‌ها، سازماندهی و فعالیت‌های اعتراضی دانشجویان ایرانی در بستر نوین ادامه یافت. گسترش روابط فرهنگی میان ایران و آمریکا در دوره پهلوی دوم و اعزام تعداد شایان توجهی دانشجویان به این کشور، امکان شکل‌گیری تشکل‌های دانشجویی را فراهم آورد و در نتیجه موجبات گسترش فعالیت‌های دانشجویان ایرانی علیه رژیم شاه را نیز رقم زد.

با آنکه پژوهش‌هایی همچون کتاب *کنفدراسیون از افشین متین* (۱۳۷۸) که به‌طور کلی به کنفدراسیون دانشجویان و تاریخ جنبش دانشجویان ایرانی در خارج کشور از ۱۳۳۲-۱۳۵۷ پرداخته است (Matin, 1999). حمید شوکت (۱۳۹۱) نیز در جنبش دانشجویی به‌طور کلی مسئله جنبش دانشجویی خارج از کشور و کنفدراسیون جهانی را بررسی کرده است (Shokat, 1989). اما بررسی ویژه جنبش چپ دانشجویان ایرانی در آمریکا و سه‌گانه‌های هویت، شبکه و گفتمان در شکل‌دهی و استمرار آن کمتر مورد توجه قرار گرفته است.

۲. روش پژوهش

پژوهش حاضر با تکیه بر نظریه جنبش‌های اجتماعی جدید و توجه ویژه به مؤلفه‌های هویت جمعی، شبکه‌های اجتماعی، ایدئولوژی، ساختار فرصت سیاسی و ویژگی‌های زیست‌مهاجرانه دانشجویان، می‌کوشد با روشی توصیفی - تحلیلی بر مبنای اسناد، آرشیوها و تاریخ شفاهی،

فرایند شکل‌گیری و تحولات جنبش چپ دانشجویی ایرانی در آمریکا را در مؤلفه‌های اصلی تحلیل نماید.

۳. چارچوب نظری

نظریه جنبش‌های اجتماعی جدید (NSM - New Social Movements)

این نظریه بیشتر از مدل‌های سنتی (مانند اسملسر یا منابع بسیج) بر ساختار هویتی، تعامل شبکه‌ای، گفتمان (ایدئولوژی) و عوامل فراملی (مانند مهاجرت و تبادل فرهنگی ایران و آمریکا) تأکید دارد. نظریه NSM برای تحلیل کنش‌های دانشجویان چپ ایرانی که با ترکیبی از هویت ملی، ایدئولوژی چپ، گروه‌های مهاجر و واکنش به سرکوب سیاسی رژیم پهلوی به صحنه آمدند، بستر نظری متناسب‌تری را فراهم می‌کند.

اصلی‌ترین مؤلفه‌های این چارچوب:

- هویت جمعی: بازتعریف هویت دانشجویی و ایرانی/چپ مهاجر در آمریکا؛
- ساختار فرصت سیاسی: فضای باز/بسته دولت‌ها، ظرفیت و محدودیت برای کنش؛
- شبکه‌های اجتماعی و سازمانی: پیوندهای دانشجویی، احزاب، گروه‌های مهاجر؛
- ایدئولوژی و گفتمان: نفوذ چپ، تفسیر مسائل ایران بر بنیاد گفتمان مارکسیستی، ملی؛
- کنش جمعی و اشکال مقاومت: راهبردهای اعتراضی، اتحادها و جدایی‌ها؛
- فراملی‌گرایی: اهمیت مهاجرت و نقش فضای جدید آمریکا در شکل‌گیری گفتمان و عمل.

۳. یافته‌ها و تجزیه و تحلیل

۳.۱. شکل‌گیری سازمان دانشجویان ایرانی در آمریکا

پس از جنگ جهانی دوم تا پایان دهه ۳۰، غالب دانشجویان ایرانی اعزامی به خارج، به‌ویژه در آمریکا و اروپا، اغلب یا بورسیه بودند یا تحت نظارت سفارت‌خانه‌های ایران قرار داشتند. تعدادی از این دانشجویان در کشورها یا شهرهای محل تحصیل خود، بر انگیزه هویت ایرانی، محافل و انجمن‌های تشکیل داده بودند (The Left in Iran as Narrated by SAVAK Documents, Tudeh Party Abroad, 2003:10). حمایت دولت ایران در ساماندهی این انجمن‌ها اغلب با هدف کنترل سیاسی و هدایت مطلوب آنان صورت می‌گرفت. بر این اساس، نخستین سازمان فراگیر دانشجویان ایرانی در آمریکا در سال ۱۳۳۱ ش (۱۹۵۲) با ابتکار سفارت ایران و انجمن دوستان خاورمیانه در شهر مادیسون ویسکانسین تأسیس شد.

انجمن دوستان آمریکایی خاورمیانه در سال ۱۳۳۰ / ۱۹۵۱، ایجاد شد. ظاهراً با هدف تقویت روابط میان ایالات متحده و کشورهای خاورمیانه فعالیت می‌کرد. اما در واقع به‌عنوان ابزاری

پوششی در رقابت بلوک غرب با شوروی و کنترل تشکل‌های کارگری و دانشجویی عمل می‌کرد. این انجمن به همراه سفارت ایران در واشنگتن فعالیت‌های سازمان دانشجویان ایرانی در آمریکا را در راستای حمایت از رژیم شاه هدایت و به آن کمک‌های مالی می‌کردند-87 (Matin, 1999: 88)

سازمان دانشجویان ایرانی در آمریکا تا زمان استقلال نسبی از سفارت، هشت کنگره سالیانه برگزار کرد (Matin, 1999: 87-88). طی این مدت، دانشجویان ایرانی در آمریکا از حمایت مالی بیشتری نسبت به هم‌تایان خود در اروپا برخوردار بودند. گزارش روزنامه‌های سال‌های ۱۳۳۵-۱۳۵۰ سالانه چندین مورد عکس و گزارش‌های مفصل از دیدار محمدرضا شاه با محصلان ایرانی مشغول تحصیل در آمریکا منتشر می‌کرد. درحالی‌که درباره دانشجویان ایرانی مقیم سایر کشورهای اروپای این وضعیت کمتر دیده می‌شود (Hazery, 1993: 101).

این رویکرد حمایتی منوط به عدم مشارکت فعال دانشجویان در امور سیاسی بود. این دلیل در کنار اینکه خانواده دانشجویان ارز را از بانک‌های دولتی تأمین می‌کردند و همچنین اختناق حاکم بر ایران که حتی به خارج از کشور نیز کشیده شد، موجب شد اکثریت دانشجویان در موضع پشتیبانی از دولت ایران باقی بمانند (Interview with Khosrow Shakeri, 1983). اما در اواخر دهه ۱۳۳۰، باز شدن فضای سیاسی داخلی، آغاز مبارزات جبهه ملی دوم و نهضت آزادی ایران و همچنین خارج شدن دانشگاه‌های آمریکا از حالت محافظه‌کاری، بستر ورود اقلیت منتقد به عرصه نقد و کنش سیاسی را فراهم ساخت (Shayegan, 2005: 118).

انتقاد از دولت در اوایل شهریور ۱۳۳۹، به کنش علنی تبدیل شد. هفده دانشجوی ایرانی هوادار جبهه ملی به رهبری صادق قطب‌زاده و محمد نخشب، برای نخستین بار پس از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲، در برابر ساختمان سازمان ملل در نیویورک علیه سرکوب شاه تظاهرات کردند. بازتاب این حرکت، سبب انگیزش موج جدیدی از کنش جمعی دانشجویی شد. اندکی بعد، در هشتمین کنگره سالانه دانشجویان ایرانی در آمریکا در شهر اپیسایلاتی ایالت میشیگان در تاریخ ۷ تا ۱۱ شهریور ۱۳۳۹ (۱۹۶۰)، با واکنش تند اردشیر زاهدی (سفیر ایران و سرپرست دانشجویان) که دانشجویان معترض را مشتکی «مصدقی خائن» خواند و مقاومت جمعی از دانشجویان از جمله محمد نخشب، علی محمد (شاهین) فاطمی، صادق قطب‌زاده و فرج‌الله اردلان در برابر وی، کنترل جلسه از دست سفارت خارج شد و برای نخستین بار، سازمانی مستقل از رژیم شاه به همت دانشجویان مخالف تأسیس شد (Documents of the Islamic Revolution documentation center, NO14750/19). این روند، مصداقی از تأکید نظریه جنبش‌های اجتماعی جدید است که در آن، هویت جمعی دانشجویی و شبکه‌های اجتماعی، به‌واسطه تجربه مهاجرت و مواجهه با فرصت‌های سیاسی جدید در آمریکا، دگرگون و به‌صورت

عاملی فعال در کنش سیاسی مطرح شد. همچنین خروج تدریجی سازمان دانشجویان از کنترل سفارت، پیرو اهمیت «ساختار فرصت سیاسی» و تغییر گفتمان هویتی و ایدئولوژیک نزد دانشجویان، قابل تحلیل است.

۲.۳. نفوذ حزب توده در میان دانشجویان ایرانی در آمریکا

پس از فرار و مهاجرت رهبران و اعضای حزب توده به‌ویژه بعد از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ به خارج از کشور، به آنها علاوه بر شوروی در کشورهای سوسیالیستی اروپای شرقی نیز مسکن داده شد. این رهبران حزب توده تا نیمه دوم دهه ۳۰ کنش اثرگذاری نداشتند (Memories of the Past (Memoirs of Dr. Gholamhossein Foroutan), 2001: 387). در سال ۱۳۳۵ به خواست شوروی و با به‌هم پیوستن اعضای حزب توده، بار دیگر این حزب آماده‌ازسرگیری فعالیت‌های خود شد. بنا به پیشنهاد کمیته مرکزی حزب کمونیست شوروی، رهبران حزب توده جهت فعالیت به جمهوری دموکراتیک (آلمان شرقی) منتقل شد (Tabari, 1988: 182-183).

انتقال رهبران حزب توده به آلمان شرقی، در کنار فراهم بودن شرایط مساعد برای فعالیت حزب در این کشور چون استفاده از روزنامه، رادیو و ارتباط با کشور ایران، دلیلی دیگری نیز داشت و آن تصمیم دولت شوروی در راستای ایجاد دوستی با دولت ایران و توسعه روابط بازرگانی و کاهش سیاست نزدیکی دولت ایران به دول غربی بود (Zabih, 1989: 348). پس از انتقال حزب توده به شهر لایپزیگ در آلمان شرقی، فعالیت‌های تبلیغاتی و تشکیلاتی روی دانشجویان ایرانی خارج از کشور به‌عنوان خط‌مشی حزب توده مورد توجه قرار گرفت. اولین اقدام در این زمینه، تأسیس یک فرستنده تبلیغاتی با نام «رادیو پیک ایران» بود که پخش برنامه‌های ضد رژیم را در سال ۱۳۳۹ آغاز کرد (Ranjbaran, 2009: 56). در قدم بعدی، نفوذ در بین انجمن‌های دانشجویی که جهت اهداف صنفی و برنامه‌های هنری گرد هم می‌آمدند یا تشکیل انجمن‌های دانشجویی و ترغیب دانشجویان ایرانی برای پیوستن به آن مدنظر قرار گرفت (Farahmand, 2008: 217).

تمرکز حزب توده بر جذب دانشجویان خارج از کشور فقط مختص اروپای شرقی نبود، بلکه با ایجاد شعبه‌ای با عنوان «شعبه غرب»، مضاف بر فعالیت در کشورهای اروپای غربی، نفوذ در میان دانشجویان ایرانی در آمریکا نیز مورد توجه قرار گرفت که تا حدودی نتیجه‌بخش بود (Tabari, 1988: 219-222). دانشجویانی ایرانی که جذب حزب توده شدند، اغلب در گذشته تماس‌هایی با سازمان جوانان حزب توده یا احزاب ملی داشتند. اما با وقوع کودتای ۲۸ مرداد منفعل شده بودند. از این‌رو با خروج از ایران و قرار گرفتن در محیط آزاد غرب به‌دلیل تمایلات آزادیخواهانه و ملی، جذب شبکه‌های حزب توده در خارج از کشور شدند (Jazne, nd: 121). حزب

توده برای جذب دانشجویان و شبکه‌سازی از شیوه‌هایی مانند انتشار اوراق و نشریات تبلیغاتی حزب در میان دانشجویان، برقراری ارتباط با دانشجویان در دانشگاه‌های مختلف و حل مشکلات مالی و تعیین مقرری برای آنها، استفاده می‌کرد. در نتیجه نفوذ حزب توده در میان اقلیتی از دانشجویان ایرانی در آمریکا، سازمانی با عنوان «سازمان ملی دانشجویان ایرانی در آمریکا» تأسیس شد. با این حال، برتری عناصر جبهه ملی در اواخر دهه ۱۳۳۰، حزب توده را واداشت که فعالیت‌های خود را تحت پوشش جبهه ملی و انجمن‌های دانشجویی وابسته به آن دنبال کنند (The Left in Iran ..., 2003: 483-484, 494).

در آغاز دهه ۱۳۴۰، سازمان دانشجویان ایرانی، ترکیبی از توده‌ای‌ها و طرفداران جبهه ملی بود. پس از استقلال نسبی سازمان دانشجویان ایرانی از سفارت ایران، تلاش حزب توده بر اتحاد جناح‌ها متمرکز شد. اما مخالفت طرفداران جبهه ملی مانع تحقق این هدف شد. در واقع بحث اتحاد گروه‌ها، از نامه دکتر مصدق سرچشمه گرفته بود (تمامی دسته‌ها متحد شوند). اما طرفداران جبهه ملی ادعا کردند، منظور دکتر مصدق تمامی دسته‌ها ملی بود نه حزب توده (The Left in Iran ..., 2003: 484). از دهه ۴۰ به بعد با افزایش ختمشی‌های رادیکال‌تر دانشجویی، نفوذ حزب توده کاهش و گرایش نیروهای دانشجویی به سمت اندیشه‌های نوظهور، به‌ویژه مائویسم و سپس تروتسکیسم افزایش یافت.

در این مرحله، گفتمان و هویت چپ رادیکال در بستر مهاجرت، بر اصل هویت جمعی، شبکه‌های سازمانی و خلق گفتمان جدید استوار شد. نقش شایان توجه «شبکه‌های اجتماعی» و «ایدئولوژی»، و تجلی آن در سازماندهی جدید دانشجویی، به‌وضوح با مؤلفه‌های نظریه NSM قابل تحلیل است. همچنین تضعیف تدریجی حزب توده و حرکت به سوی اشکال جدید چپ‌گرایی، نمونه‌ای از پویایی ساختارها و ائتلاف‌های جنبشی است.

۳.۳. انشعاب حزب توده و گرایش دانشجویان ایرانی مقیم آمریکا به اندیشه مائویسم

شکست مبارزات مخالفان رژیم پهلوی در سال‌های ۱۳۳۹-۱۳۴۲ سبب شد جوانان امید خود را به کارایی راه‌های مسالمت‌آمیز در مبارزه از دست بدهند. بنابراین تکرار تجارب این سال‌ها را آن هم هنگامی که چین، کوبا و الجزایر با روش دیگری به پیروزی رسیده بود تکرار دور باطل می‌دانستند که بار دیگر در سرکوب قیام ۱۵ خرداد ۴۲ ظاهر شد. در نظر دانشجویان سیاست صبر و مبارزه محتاطانه رهبران نتیجه‌ای جز شکست ندارد. در چنین فضایی، دانشجویان از رهبران گذشته، سازمان‌های سنتی و شیوه کهنه مبارزه دوری کردند و دست به انشعاب زدند تا نسبت به اوضاع ایران فعالیت‌های جدی‌تری داشته باشند (Shokat, 2013: 161-162).

از سوی دیگر، بهبود روابط ایران و شوروی از ابتدای دهه ۱۳۴۰ و تغییر رویکرد تبلیغاتی شوروی نسبت به ایران، مشروعیت و کارآمدی حزب توده را در میان جوانان به شدت کاهش داد، زیرا با وجود این تغییر، حزب توده کماکمان در موضع طرفداری از شوروی باقی ماند و در نتیجه جوانان در مقابل آن موضع گرفتند (The Left in Iran..., 2002:12 & Zabih, 1985: 376-377). گسست جوانان از حزب توده زمانی حالت قطعی به خود گرفت که مبارزه ایدئولوژیک حزب کمونیست چین علیه اتحاد شوروی در سطح جهانی آشکار شد. اختلاف پیش‌آمده بین رهبری حزب کمونیست چین و شوروی بعد از مرگ استالین موجب شکاف در میان احزاب و کشورهای بلوک شرق و کمونیستی شد. محتوای اختلاف چین و شوروی این بود که شوروی تحت رهبری خروش‌چف، راه انقلابی را رها کرد و سیاست مسالمت‌آمیز با امپریالیسم را مجاز دانست (Tabari, 1988: 189-190). این عوامل موجب جدایی و انشعاب جوانان از حزب توده و گرایش آنها به سمت اندیشه مائویسم شد. آموزه‌های مائو، با تأکید بر انقلاب روستامحور و ضدیت با امپریالیسم جاذبه زیادی برای دانشجویان رادیکال ایرانی یافت (Matin, 1994: 23). این گسست، نمودی روشن از بازتعریف گفتمان ایدئولوژیک و شکل‌گیری هویت جنبش چپ نوین دانشجویی بود. انشعاب و ظهور گرایش‌های مائویستی، بازتاب تحول در «هویت جمعی دانشجویان چپ»، و نمونه‌ای از اهمیت «ایدئولوژی»، بازنگری در راهبردهای کنش جمعی و قدرت فراملی شبکه‌های جنبشی است.

جنبش جدید دانشجویان ایرانی مقیم آمریکا، با هویتی متمایز، از احزاب و سازمان‌های پیشین فاصله گرفت و الگوی تازه‌ای برای مقاومت و بسیج نیروهای اپوزیسیون علیه رژیم پهلوی فراهم آورد.

۴.۳. سازمان‌های مارکسیستی - مائویستی دانشجویان ایرانی در آمریکا

با نخستین انشعاب در حزب توده و اعلام استقلال «سازمان انقلابی حزب توده» جریان نوینی از دانشجویان چپ‌گرا در میان ایرانیان خارج از کشور پای گرفت. کنفرانس تدارکاتی این سازمان در بهمن ۱۳۴۲ در مونیخ برگزار شد. سازمان انقلابی، با تأکید بر گرایش مارکسیستی-چینی، کوشید تا با حزب کمونیست چین ارتباط مستقیم برقرار سازد. از جمله اهداف مصوب، مبارزه با ساختار حزب توده و جذب اعضای جوان‌تر از طریق آموزش نظامی در چین بود تا آنان را به صورت هسته‌های سازمان‌یافته از مرزهای همجوار ایران برای مبارزه به داخل ایران اعزام کند (Shokat, 1989: 133-131).

نفوذ و جاذبه سازمان انقلابی به سرعت دامن دانشجویان ایرانی در آمریکا را نیز فراگرفت؛ هرچند اطلاعات مستند در این خصوص اغلب محدود به روایت‌های شفاهی و اسناد پراکنده

است. در مصاحبه حمید کوثری به وجود دو جریان سیاسی فعال: «اتحادیه کمونیست‌های ایرانی» و «سازمان انقلابی حزب توده» در میان دانشجویان ایرانی اشاره شده است (Interview). (with Hamid Kowsari, 1991: 13) اسناد مربوط به دهه ۴۰ در مراکز آرشیوی نیز از جناح‌های مارکسیستی درون سازمان دانشجویان ایرانی خبر می‌دهند که افرادی مانند علی شمس و یونس پارسا بناب، نشریات مربوط به تهیه مقدمات انقلاب در ایران از طریق تجزیه و تحلیل انقلاب چین را از اروپای شرقی دریافت می‌کردند. (Documents of the Islamic Revolution..., NO.1477/4). شماری از دانشجویان ایرانی در آمریکا- از جمله علی شمس و علی کاید چهار محالی- که عضو این سازمان بودند، برای آموزش دوره‌های ایدئولوژیک و چریکی به چین اعزام شدند (Shokat, 1989: 153-163) و تعدادی، از جمله علی کاید چهارمحالی، هرمز داورپناه، عباس تمبرچی و... برای فراهم کردن مقدمات انقلاب به ایران فرستاده شدند (Nadere, 165-167: 2018). از دیگر سازمان‌های فعال منشعب از حزب توده، «سازمان توفان» بود که در دهه پنجاه دانشجویانی را در آمریکا جذب کرد و به فعالیت‌های ضدحکومتی پرداخت. این گروه مارکسیستی-لنینیستی، هوادار مائوتسه دون و آموزه‌های چینی بود و با بهره‌گیری از شیوه‌های جذب غیرسیاسی - مانند کمک به ثبت‌نام، اسکان یا آموزش زبان - دانشجویان تازه‌وارد را به‌سوی ایدئولوژی خود سوق می‌داد (Anonymously, Secrets of Anti-Iranian Activities Abroad 1977:26).

در همین دوران، در بستر تحولات بین‌المللی (انقلابات کشورهای چون ویتنام، چین، کوبا) و واکنش به بی‌عملی رهبری حزب توده و همچنین متأثر از آغاز مبارزات چریکی دانشجویان داخل ایران، در بین دانشجویان ایرانی در آمریکا گروه مائوئیستی با نام «سازمان انقلابیون کمونیست» در سال‌های ۴۸-۴۹ در شهر برکلی واقع در ایالت کالیفرنیا تشکیل شد (Document of the Islamic Revolution ..., NO.24359/4) که در رقابت با سازمان انقلابی حزب توده و سازمان توفان توانست اکثریت دانشجویان ایرانی در آمریکا را به‌دست بیاورد. این سازمان مائوئیستی در آمریکا پایه‌گذاری شد. اما در عین حال در کشورهای اروپایی نیز هوادارانی کسب کرد. بنیانگذاران اولیه این سازمان در آمریکا افرادی از جمله فرید و وحید سریع‌القلم، حمید کوثری، عبدالرحمان آزمایش، محمد امینی، فرامرز سمنانی، ژاله بهروزی و سیامک زعیم بودند که رهبری آنها در دست سیامک زعیم و حمید کوثری قرار داشت (Anonmously, Recognizing Leftist Organizations in Iran (Sarbedaran): 2).

سازمان انقلابیون کمونیست تحت تأثیر انقلاب چین و آموزه‌های مائو و کمونیسم چینی بود و در برنامه خود مارکسیسم، لنینیسم و اندیشه‌های مائوتسه دون (مائوئیسم) را ایدئولوژی طبقه کارگر اعلام کرد. این سازمان حزب توده ایران را بزرگ‌ترین خطر برای ایجاد انحراف در صفوف جنبش توده‌ها به‌ویژه جنبش طبقه کارگر می‌دانست (Haghighat Journal, No.4).

(December 1976: 4). نشریه ماهانه کمونیست ارگان رسمی این سازمان بود که تا ۲۹ شماره منتشر شد.

این سازمان اولین هدف خود را تشکیل «حزب کمونیست ایران» می‌دانست و برای چنین هدفی معتقد به بازگشت به ایران و ایجاد وحدت میان گروه‌های مارکسیستی ایران با کارگران، حول محور انجام یک انقلاب سوسیالیستی بر اساس جنبش مسلحانه دهقانی و محاصره شهرها از طریق دهات بود (Document of the Islamic Revolution..., NO.24359/3,7).

سازمان انقلابیون کمونیست، در مهر ۱۳۵۵ در پی اتحاد با باقیمانده گروه «فلسطین» معروف به «پویا» به رهبری حسین ریاحی، نام خود را به «اتحادیه کمونیست‌های ایران» تغییر داد. اتحاد این دو گروه در مجموع در خط‌مشی سازمان انقلابیون کمونیست تغییری ایجاد نکرد. خط‌مشی اتحادیه کمونیست‌های ایران ادامه همان خط‌مشی تکامل‌یافته سازمان انقلابیون کمونیست بود. فعالان اتحادیه کمونیست‌های ایران نشریه‌ای به نام حقیقت را انتشار دادند. هدف از انتشار آن را افشای بیدادگری امپریالیسم و عمالش در ایران، یاری رساندن به نشر آگاهی سوسیالیستی در میان طبقه کارگر و تسریع بیداری دموکراتیک و ضدامپریالیستی مردم ایران بیان شده است (Haghighat Journal, No.1, September 1976: 1-4).

اتحادیه کمونیست‌های ایران، شوروی را چون آمریکا تهدیدی جدی برای جنبش کارگری ایران می‌دانست. به همین دلیل در نشریه حقیقت به‌عنوان ارگان رسمی خود، در کنار تلاش برای برانداختن قهری حکومت پهلوی، مبارزه علیه امپریالیسم آمریکایی و حکومت‌های وابسته‌اش، مبارزه علیه توسعه‌طلبی سوسیال-امپریالیسم روس را نیز از مبرم‌ترین وظایف سیاسی جنبش انقلابی و در پیشاپیش آن جنبش کمونیستی ایران اعلام می‌کند (Haghighat Journal, No.1, September 1976: 1). این تشکل دانشجویی براندازی حکومت پهلوی و پیروزی انقلاب را تنها در صورتی قابل قبول می‌دانست که به رهبری طبقه کارگر باشد (Behrouz, 2001: 165). گواهی برای تأیید این گفته مطالب نشریه حقیقت ارگان رسمی اتحادیه است. این نوع نگاه در بیشتر شماره‌های نشریه حقیقت کاملاً هویدا است. اما در پژوهش مجال آوردن همه آنها نیست. یک نمونه آن شماره پانزدهم نشریه است. در این شماره در مقاله‌ای با عنوان «اعتلای مبارزه در راه دموکراسی» ضمن اشاره به اعتلای سیاسی مبارزات در تهران و شهرهای دیگر و بیان نقش دانشجویان در مراحل اولیه اعتلای مبارزه سیاسی، پیشنهاد می‌کند که پرچم مبارزه برای دموکراسی را باید طبقه کارگر در دست بگیرد، چراکه آنها برای به پیروزی رساندن مبارزات خلق به اندازه کافی قدرتمندند (Haghighat Journal, NO.15, 1977: 1-2).

قبل‌تر گفته شد پس از مرگ استالین و ایجاد اختلاف میان حزب کمونیست چین با شوروی در دهه ۶۰ م ۴۰ ش، و سپس شروع تبلیغات کمونیست چین به رهبری مائوتسه دون

در سطح بین‌المللی، بسیاری از دانشجویان چپ‌گرایی ایرانی به مائویسم گرایش پیدا کردند. از این‌رو مائویسم در طول دهه ۴۰ و ۵۰ ش، ایدئولوژی برتر بین دانشجویان چپ‌گرایی ایرانی به‌ویژه در آمریکا شد. بانفوذترین جناح طرفدار ایدئولوژی مائویسم در دهه ۵۰ در سازمان دانشجویان ایرانی در آمریکا، اتحادیه کمونیست‌های ایران بود.

در این بستر، هویت جمعی دانشجویان مارکسیست-مائویست ایرانی در بطن شبکه‌های جهانی و سازمان‌های مهاجر بازتعریف شد. رقابت ایدئولوژیک و گفتمانی، علاوه بر مرزهای ملی، عرصه فراملی یافته و سبب خلق هویت‌های جدید و تثبیت ساختارهای جنبشی مستقل از قدرت و سنت‌های سابق شد.

این سازمان‌ها با جذب دانشجویان تازه‌وارد، تقویت شبکه‌های ارتباطی و انتشار مطبوعات، ظرفیت بسیج و سازماندهی را افزایش دادند و نقش «شبکه‌های اجتماعی، هویت جمعی، ایدئولوژی و ساختار فرصت سیاسی فراملی» را عملاً در کنش دانشجویی ایرانی در آمریکا برجسته ساختند.

۵.۳. جریان تروتسکیستی دانشجویان ایرانی در آمریکا

در دوران سلطه اتحادیه کمونیست‌های ایرانی بر سازمان دانشجویان ایرانی در آمریکا، جنبش چپ دانشجویی، شاهد جریان جدیدی به نام تروتسکیست‌های ایرانی بود.

تشکیل جریان دانشجویی تروتسکیست‌های ایرانی در اوایل دهه ۵۰، مانند دیگر تشکل‌های دانشجویان چپ‌گرایی ایرانی در کنار اینکه ناشی از انشعاب آنها از کمونیسم شوروی بود، عوامل دیگری نظیر حمایت غیرمستقیم آمریکا از تعمیق گسست بین احزاب کمونیست روسی نیز در شکل‌گیری آن مؤثر بود، چراکه تضعیف جناح روسی کمونیست برای آمریکا غنیمت محسوب می‌شد. دانشجویان تروتسکیستی ایرانی دو گروه بودند. یکی از این دو گروه که در لندن (با نشریه کندوکاو) مستقر بود. گروه دیگر در آمریکا تحت تأثیر حزب کارگران سوسیالیست در آمریکا (SWP)، قرار داشت (Matin, 1991: 369). این گروه به نام انجمن ستار معروف شد. رهبر این گروه به نام بابک زهرایی در کنار دیگر سازماندهندگان و فعالان این گروه از جمله افسانه نجم‌آبادی که به آذر طبری نیز مشهور بود (Behrouz, 2001: 167)، محمود صیرافی‌زاده که در نوشتن مقالات نشریه پیام دانشجوی فعال بود، شهره امین، سیامک زهرایی و بهرام عطایی (Document of the Islamic Revolution..., 00289/92). گروه را سازماندهی و اداره می‌کردند. آنها فصلنامه پیام دانشجوی را به‌صورت ارگان رسمی خود منتشر کردند و در صورت امکان نسخه‌های از آن را به‌صورت مخفیانه به ایران می‌فرستادند.

این گروه با الهام از اصول تروتسکی-مبتنی بر انقلاب مداوم از روسیه به سراسر جهان و پیوند جهانی کارگران- برنامه خود را بر جذب و آگاهی بخشی دانشجویان ایرانی با هدف انقلاب کارگری در ایران استوار ساخت. در دیدگاه آنها انقلاب واقعی توسط کارگران در ایران به وقوع خواهد پیوست (Ahmadi Hajikalaei, 2008: 333).

دو جریان مارکسیستی دانشجویی مطرح در آمریکا (اتحادیه کمونیست‌های ایران و تروتسکیست‌ها) دارای برخی اهداف مشترک و در عین حال اختلافاتی بودند. اهداف مشترک که آنها را علی‌رغم تفاوت ایدئولوژیکی-تروتسکیست‌ها مخالف استالین و اتحادیه کمونیست‌های ایران به پیروی از مائوسم هوادار استالین بودند- کنار هم نگه داشته بود، سیاست مبارزه با رژیم شاه، دفاع از حقوق دموکراتیک مردم و زندانیان سیاسی و راه‌اندازی جنبش انقلابی توسط کارگران در ایران بود. اما رقابت دو گروه بر سر جذب دانشجویان بیشتر به ایدئولوژی خود، ادعای رهبری بر انقلاب، که بر اساس ایدئولوژی هر دو گروه توسط کارگران در ایران روی خواهد داد (Document of the Islamic Revolution..., No.14053/4-5). همچنین تلاش اتحادیه کمونیست‌های ایران برای سلطه ایدئولوژی خود و جهت دادن سازمان دانشجویان در آمریکا بر اساس شیوه و اندیشه خود سبب پررنگ شدن اختلافات ایدئولوژی و در نهایت اخراج جناح تروتسکیست‌های ایرانی به اتهام «گرایش‌های ضدکنفدراسیون»، در کنگره ۲۲ سازمان دانشجویان ایرانی در آمریکا شد. در نتیجه تروتسکیست‌های ایرانی مستقر در آمریکا به فعالیت‌هایشان به‌طور مستقل ادامه دادند (Document of the Islamic Revolution..., NO.2883/31). البته انشعاب و چنددستگی سازمان دانشجویان ایرانی در آمریکا نه تنها فعالیت‌های ضدژیمی را دچار وقفه نکرد، بلکه آن را گسترش بخشید. چون هر جریان برای اثبات برتری ایدئولوژیکی خود و جلب توده دانشجوی، دامنه و شدت مبارزات را افزایش داد. این تحولات، تجلی پویایی پیچیده جنبش‌های اجتماعی جدید در شرایط زیست‌مهاجرانه و فراملی است؛ هویت‌ها و شبکه‌های جدید، رقابت‌های ایدئولوژیک، پویایی گفتمان و ظهور اشکال چندگانه کنش سیاسی، ساختار فرصت سیاسی و قدرت ائتلاف‌ها و رقابت‌ها را برای جنبش دانشجویان ایرانی خارج از کشور عیان می‌کند.

۳.۶. فعالیت‌های جریان‌های چپ دانشجویان ایرانی در آمریکا

با رشد چشمگیر تعداد دانشجویان ایرانی در آمریکا طی دهه ۱۳۵۰ و گسترش گرایش‌های مارکسیستی از اواخر دهه ۴۰، جریان‌های مارکسیستی-مائویستی و تروتسکیستی، در کنار جریان‌های ملی و مذهبی، جایگاهی پرنفوذ میان دانشجویان ایرانی یافتند. این دگرگونی، نقشی

مهم در روند مبارزات دانشجویان ایرانی در این کشور ایفا کرد و دانشجویان را در مراکز دانشگاهی و علمی آمریکا به صحنه فعالیت‌های سیاسی کشاند.

سازمان‌های دانشجویی چپ مانند دیگر گروه‌های دانشجویی، شیوه‌های متنوعی برای مبارزه با حکومت پهلوی داشتند: انتشار نشریات و جزوات ایدئولوژیک، برگزاری تظاهرات در زمان سفر شاه یا اعضای خانواده‌اش به آمریکا، افشای وابستگی رژیم به امپریالیسم و نقش ایران به‌عنوان ژاندارم منطقه، برگزاری سمینارهای افشاگرانه درباره سیاست خفقان و حمایت از زندانیان سیاسی و نیز اعلام همبستگی با جنبش‌های آزادی‌بخش نظیر فلسطین و ظفار، از جمله مهم‌ترین فعالیت‌های آنان محسوب می‌شد. در ادامه، به بررسی تفصیلی این فعالیت‌ها پرداخته می‌شود.

۳.۶.۱. فعالیت‌های مبارزاتی اتحادیه کمونیست‌های ایرانی در آمریکا در برابر رژیم

پهلوی

در دهه ۵۰ شمسی، شمار هواداران اتحادیه کمونیست‌های ایران در میان دانشجویان ایرانی خارج از کشور - خاصه در آمریکا - به سرعت فزونی یافت. تا جایی که تا سال ۱۳۵۵، بخش عمده فعالان سیاسی دانشجویی ایرانی در آمریکا جذب خط‌مشی اتحادیه شدند. محور پایه‌ای اتحادیه کمونیست‌های ایران را دانشجویان ایرانی مقیم آمریکا تشکیل می‌دادند.

چند سال پس از فراگیر شدن ایدئولوژی مارکسیستی - مائویستی در میان دانشجویان خارج از کشور، تغییر شرایط سیاسی داخل کشور، عرصه‌ای مناسب‌تر برای مقابله با رژیم فراهم ساخت. در سال ۱۳۵۶، همزمان با اوج فشارهای بین‌المللی - اعم از افشاگری رسانه‌های غربی و انتقاد مجامع حقوق بشری - رژیم پهلوی ناگزیر به کاهش برخی فشارهای سیاسی و اجتماعی شد. این «فضای باز سیاسی»، که اغلب به‌واسطه سیاست‌های جیمی کارتر و شعارهای دموکراتیک او پدید آمد، فرصت مضاعفی به گروه‌های دانشجویی داد تا فعالیت‌های خود را از سر گیرند (Abrahamian, 1988: 612-620). تحت تأثیر این وضعیت، یکی از بزرگ‌ترین اعتراضات دانشجویان ایرانی در آمریکا هنگام سفر شاه و فرح به واشنگتن در آبان ۱۳۵۶، با محوریت هواداران اتحادیه کمونیست‌های ایران برگزار شد. در این تظاهرات، دانشجویان معترض آنقدر به محوطه کاخ سفید نزدیک شده بودند که پلیس برای متفرق کردن آنها به گاز اشک‌آور متوسل شد. پرتاب گاز اشک‌به‌گونه‌ای بود که حتی شاه و رئیس‌جمهور کارتر نیز تحت تأثیر قرار گرفتند. و اشک از چشمانشان جاری شد. تصاویری از تظاهرات و چشمان گریان آن دو در رسانه‌های سراسری آمریکا پخش شد و در سطح جهان بازتاب وسیعی یافت (Haghighat, NO.15, December 1977: 4).

فعالیت‌های اعتراضی در سال ۱۳۵۶ ادامه یافت؛ گروه‌های مخالف دانشجویی مانند اتحادیهٔ کمونیست‌های ایران و سازمان توفان، در مراسم یادبود شهدای دانشجویی ۱۶ آذر ۱۳۳۲، ضمن سخنرانی و بیان اعتصابات و تظاهرات داخل کشور، تصاویری از کشته‌شدگان را به نمایش گذاشتند (Document of the National Library ... , NO.264027227/264,113,112).

اتحادیه در جهت نشر ایدئولوژی خود، انعکاس رویدادهای و اعتراضات داخل کشور و بالا بردن بینش سیاسی طبقهٔ کارگر در جهت مبارزه با رژیم پهلوی نشریه و جزوات زیادی را منتشر کرد. از جمله:

۱. نشریهٔ حقیقت ارگان رسمی اتحادیه، انتشار آن از مهر ۱۳۵۵ توسط فعالان گروه آغاز شد. بر وحدت مارکسیستی - لنینیستی، افشای سیاسی رژیم شاه و ایجاد طبقهٔ کارگر انقلابی در ایران تأکید داشت (Haghighat Journal, No1, September 1976/1).

۲. مجلهٔ ماهانهٔ کمونیست، ارگان سازمان انقلابیون کمونیست است که از سال ۱۳۴۹ تا ۱۳۵۵ منتشر شد. این نشریه به‌طور عمده شامل افشاگری رژیم شاه، امپریالیسم آمریکا و سوسیال امپریالیسم شوروی، بحث‌های تئوریک برای تدوین خط‌مشی جنبش کمونیستی و دموکراتیک انقلاب ایران و تبلیغ برای جنبش‌های آزادی‌بخشی که علیه امپریالیسم و سوسیال امپریالیسم مبارزه می‌کردند.

اتحادیه علاوه بر نشریات، جزوات متعددی دربارهٔ تاریخ جنبش کارگری، گروه‌های مارکسیستی و مشی چریکی نیز منتشر ساخت. این آثار به‌طور معمول به‌صورت تک‌ورقی و با چاپ بسیار ریز برای ارسال به ایران تکثیر و توزیع می‌شدند (Document of the Islamic Revolution... , NO.24359/ 6-9). این آثار اتحادیه، توسط گروه‌های کمونیستی در داخل کشور که به‌دنبال منابع تئوریک غیر از منابع حزب توده بودند، مطالعه می‌شد و از این طریق در جریان اوضاع سیاسی داخلی و بین‌المللی قرار می‌گرفتند (Ashourian, 2017: 63).

در ادامه، اعزام اعضای آموزش‌دیده نظیر نادر سلامی و غلامعباس درخشان به ایران به‌منظور افزایش آگاهی کمونیستی و سازماندهی نیروها علیه رژیم، یکی از برنامه‌های محوری اتحادیه محسوب می‌شد (Document of the Islamic Revolution... , NO.24359/8,9).

با خروج نظامی بریتانیا از منطقهٔ خلیج فارس در آغاز دههٔ ۵۰، ایران به‌عنوان زاندارم منطقه انتخاب شد تا امنیت منطقه را تضمین کند. در مسیر این خط‌مشی سیاسی، رژیم پهلوی وظیفهٔ سرکوب جنبش انقلابی ظفار را که در سلطان‌نشین عمان شکل گرفته بود، بر عهده گرفت. این اقدام شاه، در نظر جریان‌های دانشجویی به‌منزلهٔ سرکوب جنبش‌های آزادی‌بخش محسوب می‌شد که رژیم شاه از طرف امپریالیسم عهده‌دار آن شده است. از این رو یکی از فعالیت‌های مهم جنبش دانشجویی و به‌ویژه هواداران اتحادیه در خارج کشور حول افشای این مطلب و کمک به

جنبش ظُفار که به‌طور مستقیم مورد حمله نظامی شاه قرار گرفته بود، دور می‌زد. اتحادیه کومنیست‌ها ضمن اعتراض و محکوم کردن این اقدام شاه و نقد آن در نشریه حقیقت به‌عنوان ارگان رسمی خود (1: Haghghat Journal, No. 2, October 1976). در حمایت از شورشیان ظفار در تیر ۱۳۵۶ در شهرهای مختلف از جمله شهر هوستون تظاهراتی را برگزار کرد، در این تظاهرات حدود ۱۳۰ نفر از دانشجویان ایرانی وابسته به اتحادیه در مقابل سرکنسولگری شهر مذکور جمع شدند و شعارهایی از قبیل پیروز باد مبارزات خلق دلیر عمان به رهبری جبهه خلق برای آزادی - عمان، مرگ بر امپریالیسم‌های آمریکا و انگلیس دشمنان خلق عمان سر دادند (Document of the National Library...264028942/130). ارتباط و حمایت اتحادیه کومنیست‌های ایران با جنبش‌های آزادی‌بخش فقط به جنبش ظفار محدود نشد، بلکه برقراری ارتباط با نمایندگان جنبش خلق برای آزادی فلسطین به رهبری جرج حبش که در پناه آن سازمان انقلابیون کومنیست اقداماتی انتشاراتی و تبلیغاتی را برای نفوذ در ایران از طریق عراق انجام دادند (Anonymously, 1976: 111) و یا فعالیت اعضای اتحادیه کومنیست‌های ایران در بین کارگران ایرانی مقیم کویت و شیخ‌نشین‌ها در جهت آموزش سیاسی و آماده‌سازی آنها برای بازگشت به ایران و انجام فعالیت‌های انقلابی در مبارزه با رژیم پهلوی از سلسله اقدامات اتحادیه کومنیست‌های ایران بود (Document of the Islamic Revolution..., NO.24359/5,6).

۳.۶.۲. فعالیت‌های گروه دانشجویان تروتسکیست ایرانی در آمریکا علیه رژیم پهلوی

در دهه ۵۰ و اوج جنبش‌های اعتراضی، دانشجویان تروتسکیست ایرانی نیز به شیوه‌های خود دست به اقدام زدند. آمریکا به لحاظ فضای بازتر برای گروه‌های ضدشوروی، محیط مناسبی برای تروتسکیست‌ها محسوب می‌شد (Conversations with History, 1997: 194-195). محوری‌ترین فعالیت دانشجویان تروتسکیستی، دفاع از حقوق زندانیان سیاسی در فضای اختناق حاکم بر ایران بود. به همین منظور «کمیته برای دفاع از آزادی اندیشه و هنر در ایران: (کمیته کیفی)» را بنیان نهادند. دفاع از زندانیان سیاسی مانند رضا براهنی، غلامحسین ساعدی و شمس آل احمد بود که همگی عضو کانون نویسندگان نمونه بارز آن بود (Document of the Islamic Revolution..., NO2878/44-45). در حمایت از رضا براهنی که به‌دلیل فعالیت سیاسی، در سال ۵۲ چند ماه در زندان بود، دانشجویان تروتسکیستی ایرانی با جمع‌آوری امضا از استادان دانشگاه، برگزاری جلسات و تبلیغات، دست به حمایت او زدند. رضا براهنی بعد از آزادی در سال ۱۳۵۳ به آمریکا رفت. در آنجا مورد حمایت تروتسکیست‌ها قرار گرفت و ریاست «کمیته دفاع از آزادی هنر و اندیشه در ایران» به او محول شد. با الحاق براهنی به این گروه فعالیت‌های آنان افزایش یافت و بعضی از

شخصیت‌های برجسته آمریکایی از جمله دانیل الزبرگ^۱ شخصیت معروف که اسناد مخفی پنتاگون در مورد جنگ ویتنام را چاپ کرد و کی بویل^۲ نویسنده زن و استاد دانشگاه سانفرانسیسکو با این گروه در ارتباط قرار گرفتند و امکاناتی در اختیار براهنی و دیگر تروتسکیست‌ها گذاشتند.

گروه دانشجویان تروتسکیست ایرانی در افشا و برملا کردن خفقان سیاسی در ایران و آگاه کردن افکار عمومی آمریکا از راه برگزاری کنفرانس‌ها و مصاحبه‌های متعدد (مانند سخنرانی براهنی در دانشگاه کلمبیا، اسفند ۱۳۵۴) با همکاری سازمان‌هایی چون عفو بین‌الملل و اتحادیه جوانان سوسیالیست آمریکا تلاش زیادی داشتند. برنامه سخنرانی در دانشگاه کلمبیا توسط رضا براهنی شروع شد و صحبت‌هایی در مورد وضعیت سخت مردم ایران و اقدامات ساواک اظهار کرد. سپس رمزی کلارک^۳ یکی از وکلای معروف و دادستان کل اسبق آمریکا و در خاتمه نماینده سازمان عفو بین‌الملل هر کدام از خفقان حاکم بر ایران توسط رژیم شاه و رعایت نشدن حقوق بشر در ایران صحبت کردند... (Document of the Islamic Revolution... NO.2881/40,63,64). برخی از سخنرانی‌هایی وی بهسبب انتشار و آگاهی بیشتر در مطبوعات آمریکا نظیر نیویورک تایمز به صورت مقالات متعددی چاپ می‌شد.

انتقاد از رژیم شاه تنها به خفقان داخل ایران محدود نمی‌شد، بلکه شامل اقدام شاه در سرکوب جنبش ظفار در عمان، حمایت از مبارزات کارگران و دانشجویان در ایران و اعتراض به قراردادهای نفتی ایران با آمریکا نیز می‌شد که در سخنرانی‌ها و نشریه پیام دانشجویان بازتاب می‌یافت (Document of the Islamic Revolution..., NO.0950/39).

ایجاد فضای باز سیاسی در ایران در نیمه دوم دهه ۵۰، به گروه‌های سیاسی و اجتماعی این فرصت را داد که فعالیت‌های خود را از سر بگیرند. یکی از این گروه‌ها، کانون نویسندگان ایرانی بود که در خرداد ۵۶ مجدد فعالیت خود را آغاز کرد. آنها نامه سرگشاده‌ای در اعتراض به سانسور کتاب، مطبوعات و هرگونه آثار فکری و هنری تنظیم کردند که به امضای ۴۰ نفر رسید. تروتسکیست‌ها ضمن چاپ بیوگرافی امضاکنندگان نامه سرگشاده در نشریه پیام دانشجویان، حمایت خود را از آنها نشان دادند (Document of the Islamic Revolution..., NO.7021/16). مضاف بر این، در نشست‌های مختلف مانند جلسه اردیبهشت ۱۳۵۷ در MIT بوستون، رضا براهنی بار دیگر از کانون نویسندگان دفاع کرد (NO.21215/53,54).

افزایش اعتراضات سراسری از دی ۱۳۵۶، به‌ویژه پس از انتشار مقاله «ایران و استعمار سرخ و سیاه» و کشتارهای قم و تبریز، بازتاب عمیقی در بین دانشجویان تروتسکیست ایرانی در

---

1. Daniel Ellsberg
2. Kay Boyle
3. Ramsey Clark

آمریکا داشت. آنان با گردآوری اخبار اعتراضات از طریق تماس با خبرگزاری‌ها و روزنامه‌نگاران در ایران، و سپس پخش آنها در رسانه‌های آمریکا سعی نمودند افشای ماهیت رژیم پهلوی را تسریع کنند (Document of the Islamic Revolution..., NO.21214/103).

دانشجویان تروتسکیست ایرانی همچون سایر گروه‌ها در جهت بیان عقاید و اهداف خود و تبلیغ آنها، مکتوبات خود را داشت:

- نشریه‌ای به نام گروه رزمندگان تروتسکیست ایرانی که در آغاز شکل‌گیری گروه توسط آنها منتشر شد. گردانندگان آن خواهان هدف‌های مارکس، انگلس، لینن و تروتسکی بودند و اقدامات استالین را انحرافی از اصول مارکسیسم می‌دانستند؛

- نشریه دانشجو (از ۱۳۵۳، به سردبیری بابک زهرایی) که تریبونی برای گروه، به‌خصوص رضا براهنی در مخالفت با حکومت پهلوی بود؛

- ترجمه، چاپ و انتشار کتاب مانیفست کمونیست نوشته مارکس و انگلس بود که توسط رضا براهنی انجام شد (Document of the Islamic Revolution..., NO.2883/31).

بدین‌صورت تروتسکیست‌های ایرانی با مقالات، مصاحبه‌ها، جلسات و استفاده از تریبون‌های بین‌المللی، درصدد آگاهی افکار عمومی غرب از جو خفقان در ایران و نشانه گرفتن و خدشه‌دار کردن اعتبار و حیثیت جهانی رژیم برآمدند و با مراجعه به سازمان‌های بین‌المللی و بیان اقدامات خشونت‌بار دستگاه حکومتی ایران در قبال مخالفان خود، آنها را به پشتیبانی از سیاستی فرا می‌خواند که انزوای رژیم ایران را در عرصه جهانی مدنظر داشت.

این فعالیت‌ها بیانگر شکل‌گیری و تحول هویت جمعی دانشجویان چپ‌گرا در بستر شبکه‌های فراملی است. سازماندهی، تولید و انتشار ادبیات سیاسی، ایجاد پیوندهای فراتر از مرز وطن (مانند حمایت از جنبش‌های ظفار و فلسطین)، و تلاش جهت بسیج بین‌المللی، همه حکایت از مواجهه فعال دانشجویان ایرانی با ساختار فرصت‌های سیاسی و بازتعریف مداوم هویت و کنش سیاسی خود دارند. رقابت ایدئولوژیک، وابستگی به شبکه‌ها و بازتاب رسانه‌ای این فعالیت‌ها، پویایی و تأثیر NSM را به‌روشنی در کارنامه دانشجویان ایرانی خارج از کشور منعکس می‌کند.

در نهایت تروتسکیست‌های ایرانی و اتحادیه کمونیست‌های ایرانی چند ماه قبل انقلاب، فعالیت‌های خود را به ایران منتقل کردند.

۴. نتیجه

گسترش فعالیت‌های جنبش دانشجویی در ایران و نفوذ تدریجی حزب توده و جبهه ملی در میان دانشجویان، به انتقال الگوی غالب این جریان‌ها به میان دانشجویان ایرانی خارج از کشور، به‌ویژه در آمریکا، انجامید. جامعه دانشجویان ایرانی مقیم آمریکا که از سال ۱۳۳۱ با تأسیس سازمان

دانشجویان ایرانی در آمریکا رسمیت یافت. به کانونی برای تلافی و رقابت ایدئولوژی‌های گوناگون بدل شد؛ از گرایش‌های ناسیونالیستی و اسلامی تا طیف‌های مختلف چپ‌گرایی. تلاش‌ها و تبلیغات هدفمند حزب توده، همراه با حمایت مالی و معنوی، موجب شد شمار زیادی از دانشجویان به سوی فعالیت‌های چپ‌گرایانه جذب شوند. با آغاز دهه ۱۳۴۰ و در پی عوامل داخلی و بین‌المللی، دانشجویان حامی حزب توده با انشعاب و شکل‌گیری گرایش‌های مارکسیستی-مائوئیستی و تروتسکیستی مواجه شدند؛ هریک با رویکردی متفاوت و قواعد سازمانی ویژه، تلاش در جذب و سازماندهی هرچه بیشتر دانشجویان داشتند. این گروه‌ها با ابزارهایی چون انتشار اعلامیه‌ها و نشریات، برگزاری کنفرانس‌ها و نمایشگاه‌ها، مصاحبه‌های رادیویی و مطبوعاتی، آموزش و اعزام اعضا به ایران، تظاهرات اعتراضی، و حتی برقراری ارتباط با گروه‌های چپ‌گرای آمریکایی، به مبارزه‌ای پیگیرانه و مستمر علیه رژیم پهلوی پرداختند و تا آخرین ماه‌های عمر آن رژیم به فعالیت ادامه دادند.

فعالیت‌های این جریان‌ها بیانگر ساخت‌یابی هویت جمعی و شکل‌گیری شبکه‌های مقاوم و پویا در عرصه فراملی است. جنبش دانشجویی چپ ایرانی در آمریکا نه صرفاً امتدادی از روندهای داخلی، بلکه بازتعریفی فعال از هویت، کنش سیاسی، و راهبردهای مبارزه مدرن در عرصه جهانی بود. این جنبش با بهره‌گیری از فضای بازتر جوامع غربی و پیوند با سایر جنبش‌های بین‌المللی، ضمن تأثیرگذاری بر روند تحولات سیاسی ایران، الگویی برای پیمایش مرزهای هویتی و گسترش ظرفیت‌های مبارزاتی در جامع بین‌الملل ترسیم کرد.

تعارض منافع

نویسنده اعلام می‌کند که تعارض منافع وجود ندارد و تمام مسائل اخلاق در پژوهش را که شامل پرهیز از سرقت ادبی، انتشار و یا ارسال بیش از یک بار مقاله، تکرار پژوهش دیگران، داده‌سازی یا جعل داده‌ها، منبع‌سازی و جعل منابع، رضایت ناآگاهانه سوژه یا پژوهش‌شونده می‌شوند، به‌طور کامل رعایت کرده است.

سپاسگزاری

نویسندگان بر خود لازم می‌دانند که از دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران و فصلنامه سیاست برای فراهم آوردن شرایط انتشار مقاله حاضر کمال تشکر و قدردانی را داشته باشند.

References

Abrahamian, E. (1988). *Iran Between Two Revolutions: An Introduction to the Political Sociology of Contemporary Iran*. Translated by Ahmad Gol

- Mohammadi, Mohammad Ebrahim Fattahi, and Leilaei, Tehran: Nashr-e Ney. **[in Persian]**
- Ahmadi Hajikolaei, H. (2008). *The Leftist Movement in Iran*. Tehran: Organization for Publishing, Research Institute of Culture and Islamic Thought, 1st edition. **[in Persian]**
- Anonously, (no date). *Organization of Communist Revolutionaries*. Communist Union of Iran Union (Sarbedaran), Recognizing Leftist Organizations in Iran. **[in Persian]**
- Anonymously (1977 / 1355) . *Secrets of Anti-Iranian Activities Abroad*. **[in Persian]**
- Ashourian, H. (2017). *The Experience of Political Activism in the Organization of Militant Students and a Look at the Student Movement of the 1970s*. Bi Ja, Bi Ta. **[in Persian]**
- Behrouz, M. (2001). *Revolutionary Idealists: The Failure of the Left in Iran*. Translated by Mehdi Partovi, Tehran: Qoqnoos. **[in Persian]**
- Conversations with History, Nouraldin Kianouri (1997). *Negareh Publications*. 1st edition. **[in Persian]**
- Farahmand, J. (2008). Documents of the Opposition. *Contemporary Iranian History Journal*, (46), Summer. **[in Persian]**
- Hazeri, A. M. (1993). The Process of Student Dispatch in Iran, Tehran: SAMT. **[in Persian]**
- Jazani, B. (No date.) *Thirty Years of Iran's History*. Vol. 2. **[in Persian]**
- Matin, A. (1994). The Iranian Student Movement Abroad; The Iranian Students Confederation / National Union. *Goftogoo Magazine*, (5). **[in Persian]**
- Matin, A. (1999). *Konfederasyon tarikh-e daneshjui-e Iran dar kharej az kesver 1332-57, The Iranian Student Movement Abroad; The Iranian Confederation Confederation: The History of the Iranian Student Movement Abroad 1953-1979*, Translator: Arastoo Azari, Tehran: shirazeh Research and Publishing. **[in Persian]**
- MMemories of the Past (Memoirs of Dr. Gholamhossein Foroutan), (2001). *Compiled by Ali Dehbashi*. Tehran: Sokhan Publications. **[in Persian]**
- NNaderi, M. (2018). *Maoism in Iran: The Revolutionary Organization of the Tudeh Party of Iran, The Organization for the Emancipation of the Peoples of Iran, The Toilers' Party (Hezb-e Ranjbaran)*. Tehran: Moassese-ye Motale'at va Pazhooheshha-ye Siasi. **[in Persian]**
- D Ranjbaran, D. (2009). *The study of the student Marxist movement in iran*. Tehran; Nasr-e Sahel Anddisheh Tehran. **[in Persian]**
- SShayegan Seyed Ali -Political Biography, Writings, and Speeches, (2005), Compiled by Ahmad Shayegan, Tehran: Agah, Vol. 2, 1st edition. **[in Persian]**
- Shokat, H. (1989). *An Insider's look at the Leftist Movement*. Interview with Mehdi Khanbaba Tehrani, Baz tab publications. **[in Persian]**

- Shokat, H. (2013). Student Movement: The World Confederation of Iranian Students (National Union), Tehran: Namek. **[in Persian]**
- Tabari, E. (1988). Deviated Path: Memories from the History of the Tudeh Party, Tehran: Amir Kabir Publications. **[in Persian]**
- TThe Left in Iran as Narrated by SAVAK Documents, Tudeh Party Abroad, (2002). Vol. 1, Book 10, Published by: Center for Historical Document Studies, Ministry of Intelligence, 1st edition. **[in Persian]**
- The Left in Iran as Narrated by SAVAK Documents, Tudeh Party Abroad (2003). Vol. 2, Book 10, Iran: Center for Historical Document Studies, Ministry of Intelligence, 1st edition. **[in Persian]**
- Zabih, S. (1985). *History of the Communist Movement in Iran*. translated by Mohammad Rafiei Mehrabadi, Tehran: Ataei press Institute. **[in Persian]**

Documents

- Archives of the Islamic Revolution Documentation Center, Retrieval No. 14750, Page 19. **[in Persian]**
- Archives of the Islamic Revolution Documentation Center, Retrieval No. 1477, page 4. **[in Persian]**
- Archives of the Islamic Revolution Documentation Center, Retrieval No. 24359, Pages 3-9. **[in Persian]**
- Archives of the Islamic Revolution Documentation Center, Retrieval No. 2883, Pages 31,76. **[in Persian]**
- Archives of the Islamic Revolution Documentation Center, Retrieval No. 02881, Pages 66, 40. **[in Persian]**
- Archives of the Islamic Revolution Document center, Retrieval No. 00289, page 92. **[in Persian]**
- Archives of the Islamic Revolution Documentation Center, Retrieval No. 7021, Pages 16-17. **[in Persian]**
- Archives of the Islamic Revolution Documentation Center, Retrieval No. 21215, Pages 53-54. **[in Persian]**
- Archives of the Islamic Revolution Documentation Center, Retrieval No.14053, Pages 4-5. **[in persian]**
- Archives of the Islamic Revolution Document center, Retrieval NO.0950, Page 39. **[in Persian]**
- Archives of the Islamic Revolution Document center, Retrieval NO.2878, Pages 44-45 **[in Persian]**
- Archives of the National Library Documentation Center, Retrieval No. 264027227, Pages 112- 113. **[in Persian]**
- Archives of the National Library Documentation Center, Retrieval No. 264028942, Page 130. **[in Persian]**

Interviews

- Interview with Hamid Kowsari, September 1991, Interviewer: Seyed Reza Nasr, Maryland, Foundation for Iranian Studies Oral History Program. **[in Persian]**

Interview with Khosrow Shakeri, 1983, Interviewer: Zia Siddiqi, Tape No.1,
Oral history of Iran at Harvard University. [in Persian]

Publications

Haghighat Journal, No. 1 (October 1976). [in Persian]

Haghighat Journal, No. 2, (November 1976). [in Persian]

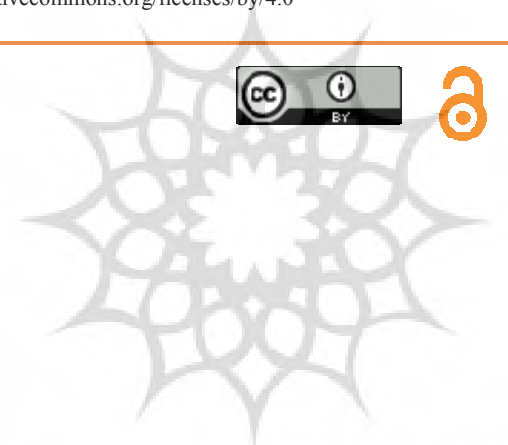
Haghighat Journal, No. 4, (December 1976). [in Persian]

Haghighat Journal, NO.15, (December 1977) [in Persian]

COPYRIGHTS

©2023 by the University of Tehran. Published by the University of Tehran Press. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی